

ДИМИТРИЈЕ ДИМО ВУЛОВИЋ

НЕКИ ПРОБЛЕМИ ИЗУЧАВАЊА 13-ЈУЛСКОГ УСТАНКА
ЦРНОГОРСКОГ НАРОДА 1941. ГОДИНЕ

— Уводно излагање —

Овај научни скуп представља значајну, можда и најзначајнију манифестацију у обиљежавању једног крупног јубилеја — 50-годишњице 13-јулског устанка црногорског народа. Али основни мотив ради кога смо скуп организовали није прославна манифестација, већ прије свега научна потреба. Сматрали смо да је 50-годишњи јубилеј изазован повод да у овом времену у коме се ставља под сумњу или оспорава и одбацује све што је урађено у једном периоду који је почео 13-јулским устанком, да се овако колективно, још једном, осврнемо на догађај кога сматрамо за један од најзначајнијих и најславнијих у црногорској историји. Можда прослава јубилеја неког догађаја није баш погодан повод и моменат да се каже непристрасна и објективна ријеч о том догађају, јер јубилеје прати атмосфера разних емоција: одушевљења, поноса, гордости, задовољства, некритичности, узбуђености и сличних стања духа које може да изазива јубиларно подсећање на један славни догађај из историјске прошлости на коју смо поносни. Свјесни смо били свих тих опасности којима се излажемо, па ипак смо се одлучили за овај скуп, јер живимо у једном, за нашу историографију, изазовном добу и јер смо увјерени да је наша историографија већ достигла такав ниво, да на њу не може утицати никаква јубиларна атмосфера и да може непристрасно и објективно да обрађује историјска збивања.

Организујући овај скуп имали смо на уму ријечи једног француског историчара који каже: „Историчар није колекционар чињеница, његов задатак је да стварност учини разумљивом“ (J. V. Duroselle, L'Europe de 1815 à nos jours, Paris, 1970). Утврђујући концепцију скупа циљ нам је био да се не задржавамо много на изношењу фактографије догађаја, на њиховом току и сл, на такозваној „догађајној историји“, тим прије што је томе, протеклих деценија, наша историографија поклањала доста паж-

ње, па је успјела да открије и утврди најзначајније чињенице и реконструише догађаје. То, наравно, не значи да је у том погледу све урађено и да више нема потребе да утврђујемо чињенице и реконструишемо догађаје. Напротив. Зато ће и на овом скупу бити реферата о тој, како смо је назвали, догађајној историји. То је први и неопходни задатак историографије, али се тиме он не исцрпљује и не завршава. Ако би се задржали на том првом кораку, историчар не би испунио свој најважнији задатак да стварност учини разумљивом. Послије тог првог треба направити сљедећи корак, који се састоји у уопштавању, извођењу синтеза, у утврђивању извјесних константи, које свеобухватније освјетљавају историјске догађаје, које прогледу у њихову дубину, утврђују њихов смисао, које одређују мјесто догађаја у историјском кретању људи и друштва. Оваквим приступом, наравно, ми не негирамо значај и неопходности оног првог корака из простог разлога што се други корак не може направити, ако се не учини први. И овдје постоји један природни ред корака. Али, у сваком случају, ваља имати на уму да се до циља не стиже ако се учини само први корак. Други корак, како смо га напријед окарактерисали, може се постићи интердисциплинарним изучавањем догађаја и историјских процеса и то не само научним него и умјетничким уопштавањем које, такође, помаже да се стварност учини разумљивом, да се продре у суштину догађаја. Зато смо на овај скуп позвали не само историчаре, него и историчаре књижевности и историчаре умјетности, а затим филозофе, социологе, правнике, политикологе и друге, јер смо увјерени да тек заједничким напором свих можемо стварност 13-јулског устанка учинити разумљивом.

Осим што је историографија направила онај неопходни први корак, постоји још једна околност која нам омогућава да направимо и онај други корак, да постигнемо постављени циљ, а та околност је довољна историјска дистанца. Педесетогодишњи јубилеј неког догађаја је врло добра осматрачница са које се може добро осмотрити и сам догађај и оно што је о њему писано. Ми смо данас на једној таквој осматрачници када се ради о 13-јулском устанку 1941; постоји довољна историјска дистанца, знатно је интензивирао познавање историјских извора, стасао је знатан број историчара са развијеним критичким смислом и добрим дијелом ослобођених идеолошких ограничења и оптерећења. Када је о овом посљедњем ријеч, овом приликом треба нагласити да има појава код појединих историчара да овај критички дух и ослобађање од идеолошких ограничења и оптерећења, манифестују на тај начин што бришу и оспоравају не само досадашњу историографију него и догађаје који су предмет њене обраде. На тај начин желе да изразе и докажу своју авангардност. У томе су нарочито ревносни неки који су и докторате стекли на обради стварности коју сада приказују у најдирљивијим бојама, не одричући се, наравно, и својих доктората. То је манир дневне политике, а не науке, а то двоје, како је познато, не иде заједно.

Има и оних који су мање агресивни, па умјесто „одбацивања“ траже само „ревизију“ свега што је написано. Али, чини се, да у њиховом поимању „ревизија“ значи исто што и тотално одбацивање до сада написаног. Историчар начелно не може бити противу ревизије, јер би у том случају био противу развитка науке, чија се суштина, управо, састоји у исправљању, откривању нових истина, допуњавању и надограђивању већ утврбених истина, што све значи превазилажење постигнутог, а то у суштини представља извјесну ревизију, која води ка новом научном квалитету. У том смислу научни развитак је ревизија достигнутог. Такву „ревизију“ озбиљни историчари су радили и стално раде, јер је то саставни дио њиховог научног поступка, услов њиховог успјешног бављења историјском науком. А ако се ревизија врши у име дневне политике, онда је то појава која није у складу са науком.

Са тим методолошким поступком одбацивања свега раније написаног ми имамо искуства и у нашој досадашњој историографији, истина мање у научној а много више у публицистичкој и аматерској. То је онај познати однос према такозваној грађанској историографији, коју су неки у цјелини одбацивали. Довољно је било рећи: то је грађанска историографија, па се сматрало да је тиме проблем ријешен и да нема потребе написано научно оспоравати и доказивати супротно. Такви сматрају да историјска наука почиње тек од њих.

И данас се сусријећемо са сличним поступком. Неки, желећи да оно што је написано о 13-јулском устанку и НОБ-у, представе као потпуно невриједно и да га одбаце, сматрају да је добољно рећи то је марксистичка, комунистичка или бољшевичка историографија, па и они рачунају да су тиме све ријешили. Треба ли трошити рјечи на доказивање неприхватљивости таквог методолошког поступка и о томе како наука, па и историјска, треба да се односи према научном наслеђу?

Истина, у протеклом периоду, писана је и пожељна историја. Била је присутна и она позната изрека: „Историју пишу побједници“. Ја бих могао навести доста примјера таквог приступа обради наше историје. Али то су појаве које се нијесу први пут јавиле на овим нашим просторима и у овом нашем времену. Оне су присутне од када се пише историја, то је бар нама историчарима познато. Ипак, нас оптужују да смо творци свих првородних грехова па и овог. Но, без обзира што су такве појаве постојале и у нашој историографији, то не значи да све што је написано није вриједно. Постојало је и постоји много зрелих историчара, који су се борили противу тога гријеха и све што смо се више удаљавали од догађаја и периода који су обрађивани све је бивало мање тих појава писања пожељне историје, које су, без сумње, неспојиве са озбиљном историографијом.

У вези с тим треба напоменути да историчар не смије бити адвокат ни једног покрета, па ни оног коме и сам припада. Он се не смије идентификовати са догађајима о којима пише. Природно, ни историчар није без емоција па му се више допада овај

или онај покрет, ова или она историјска личност. Пишући о догађајима он као да учествује у њима. Али те емоције не смију упливисати на његове научне судове. Он мора имати снаге да се изнад њих издигне и да пише не као адвокат него као савјестан и објективан судија, односно тумач.

Из овога не треба закључити да свако позитивно или негативно писање о појединим догађајима, покретима и личностима треба тумачити као пристрасно писање, јер озбиљан историчар не пише о нечему позитивно или негативно зато што то одговара његовим идејним и политичким одређењима, него зато што је он научним поступком утврдио да су ти догађаји или личности позитивни или негативни, па их као научник тако и квалификује.

Желио бих баш овим поводом и у овом времену да истакнем још једно начело о коме историчар мора да води рачуна. Као што о умјетничком дјелу не судимо на основу политичке, вјерске или националне припадности његовог аутора, тако и о домету, значају и сл. неког историјског догађаја не судимо по томе ко га је покренуо, организовао и њиме руководио, него по његовом објективном историјском учинку. Али као што умјетнику одајемо признање ако нам се његово дјело допадне, тако и покретачима и руководиоцима историјских догађаја одајемо признање ако је догађај дао позитивни историјски учинак. Нажалост, неки се данас не придржавају тог принципа, па 13-јулски устанак и народноослободилачку борбу Црне Горе одбацују зато што су их организовали и њима руководили комунисти, са чијом се идеологијом не слажу, не водећи рачуна о њиховом историјском учинку у антихитлеровској коалицији и борби за ослобођење и очување јединства земље. Овдје се опет сусрећемо са појавом коју смо означили као неприхватљиву за историчара, а то је адвокатисање одређеном покрету, у овом случају оном који је био антипартизански.

Ми смо у прилици да се данас упознамо са таквом литературом, јер је, нажалост, њоме преплављена наша дневна штампа, па и црногорска. У тим написима се на нашу народноослободилачку борбу не гледа кроз призму другог свјетског рата, то јест кроз призму борбе коју је водила антифашистичка коалиција против сила осовине. А када се ради о другом свјетском рату, основно питање мора бити: колико су народноослободилачки покрет или други покрети на тлу Југославије помогли или одмогли тој борби антифашистичке коалиције противу сила осовине, што значи колико су помагали или одмагали ослобођењу Југославије од окупатора. То је питање свих питања. Једино одговором на то питање може се одредити мјесто неког покрета у ослободилачкој борби и слободарској историји народа.

У литератури коју смо поменули потпуно се игнорише то питање. Умјесто њега тамо се поставља друго питање: које су политичке снаге биле на челу неког покрета, па од одговора на тако постављено питање зависи и оцјена ратног доприноса не-

ког покрета. То је онај идеолошко-политички приступ, који је за историјску науку неприхватљив. Аутори литературе о којој је ријеч по правилу су фанатични антикомунисти, па пошто су на челу народноослободилачког покрета, односно партизана у Југославији били комунисти, то онда они према тим ауторима не могу бити борци за ослобођење земље од окупатора, они су само разбојници, лопови, криминалци, лажови, ниткови, а њихове вође животиње, да не наводимо све оне употребљаване квалификативе који су познати из арсенала антикомунистичке хистерије из периода хладног рата. Према њима су лажови, продане душе, пијанице, прокомунисти и слично чак и енглески обавјештајци, који су, прагматично гледајући на ствари, без идеолошких предрасуда, опредјељујући се једино према томе колико ко доприноси борби против Њемаца, позитивно извјештавали о партизанској борби против окупатора, а негативно о држању четника. Пошто су, за ауторе о којима је ријеч, партизани Ђаволи и оличење свих могућих грехова, онда су њихови противници анђели, и оличење свих могућих врлина, који заслужују све похвале, али не зато што су се борили противу сила осовине, односно окупатора, него управо зато што су се борили против партизана којима руководе комунисти, и све што су урадили у тој борби, па и сарадња са окупатором, било је узвишено, дивно, беспрекорно. Такав приступ нашој народноослободилачкој борби је највулгарнија идеологизација обраде историјских догађаја и личности. А то чине управо они који су најчешћи критичари идеологизације наше досадашње историографије, па нам њихово писање не може служити за примјер како треба обрађивати и тумачити историју.

Треба признати да је код комуниста било искључивости, једностраности, жестине и слично и да је то доводило до неприхватљивих поступака, до грешака. Али треба бити праведан па признати да се на овим нашим просторима у доба НОБ-а није ништа дешавало, ни доброга ни злого, што се већ није дешавало на другим просторима, или на овим нашим и неким другим временима. Треба признати да у историји није било покрета који у ратним и револуционарним временима нијесу правили грешке и да се комунистима није дешавало што се већ раније и другима није дешавало. То наравно не оправдава учињене грешке, али научно је неприхватљиво да се о историјским покретима и догађајима суди на основу тих грешака, да се у њима виде само те црне тачке. Можемо ли о историјском учинку Велике француске револуције од 1789. године судити гледајући је само кроз сјечиву гиљотине? Или, може ли се о историјском учинку владавине књаза Данила Петровића судити, гледајући кроз ужасни масакр учињен над Кучима?

Све то наравно не значи да историчар те грешке, црне тачке, треба да игнорише, да их минимизира и прескаче. Напротив, оне се морају откривати, јер су и оне дио историјских збивања и утичу на историјске токове. Историчар, дакле, мора да их открива, не да би их правдао, него да би се утврдиле њихове посље-

лице, њихов стварни утицај на историјска збивања, јер се само тако може дати потпуна и стварна слика историјских догађаја, може се историјска стварност учинити разумљивом.

Дакле, грешке, црне тачке, не треба игнорисати и прескакати. Али, методолошки и научно је неприхватљиво на основу једног догађаја или сегмента судити о цјелини историјског процеса или периода. То је исто као када би о некој књизи судили само на основу једне прочитане странице, или о мозаику — слици само на основу једног од мноштва каменчића из којих је састављена. О цјелини, и у природи и у друштву, дакле, не може се судити само на основу једног њеног дијела. Да би се дао истинит суд о цјелини, потребно ју је свестрано изучити, све њене дјелове, све њене димензије, све њене компоненте, све њене стране, сво њено трајање, све њене противурјечности. Историјски догађаји, процеси и периоди су управо такве цјелине. Зато задатак историчара није лак и једноставан. Напротив! Аматери и слаби историчари не могу се снаћи у мозаику и лавиринту историјских процеса, догађаја и периода. Често, они се задржавају само на једном дијелу те компликоване цјелине, јер је то најједноставније и најлакше, па на основу тог дијела, доносе суд о цјелини. Слично раде и они чији су мотиви дневно политичке природе, па из цјелине узимају само онај дио који одговара њиховим потребама, а с обзиром на мноштво различитих, често и противурјечних дјелова, из којих је цјелина састављена, није им тешко пронаћи онај дио који одговара њиховим дневно-политичким потребама. Тако раде они који о цјелини НОБ-а суде на основу неких неразумних и неприхватљивих поступака партизана, као што су на примјер поједина убиства.

Ми се морамо навикавати да живимо у друштву у коме влада плурализам политичких мишљења. Али када се ради о науци, у овом случају историјској, не може постојати плурализам научних истина. Постоји једна научна истина и њу треба да траже научници, ослобођени свих политичких и идеолошких оптерећења, како старих тако и нових. За обичног човјека та нова оптерећења могу бити привлачна, управо због тога што су нова, што нешто оспоравају, негирају. Свједоци смо како она плијене нашу омладину.

Ми се данас налазимо на једној друштвеној прекретници, када се много што шта мијења, другачије гледа, а богме и оспорава. Та прекретница не може а да се не одрази и на нашу историографију. Прије свега она може стимулативно да дјелује, јер је много лакше писати у условима у којима влада једногласје, у којима су историчари мале научне вриједности, могли да одбаце примједбе на њихове радове изјавом да је то непријатељско схватање и сл. Такви историчари, или назови историчари, су једноставно сматрали да нијесу обавезни да било шта доказују, већ је довољно политички и идеолошки дисквалификовати супротно гледање, па је тиме проблем и научно ријешен. Сада историчар не смије само да чује своје мишљење или мишљење других које је идентично са његовим, он мора да води рачуна и о супротном

мишљењу, не да би му се прилагођавао или да би га једноставно одбацио, него да би га, ако се с њим не слаже, научним аргументима оспорио.

Али ово данашње вријеме крије у себи и многе замке за историчара. Прије свега то је вријеме националистичких екстремизама — у чему лежи велика опасност за историјску науку, због тога што националисти управо желе да историјску науку ставе у своју службу, а наука и национализам не иду заједно. Ту је идеологизација доведена до краја, јер уз политичку идеју још и национална и вјерска идеологизација. Националисти углавном црпе храну из прошлости, они сматрају да су историја, вјера, култура и др. њиховог народа боље од других, и да су за све његове тешкоће у прошлости криви други. То, према њима, треба да докаже историјска наука. И није мали број оних који се прихватају таквог посла, прије свега због тога што су и они захваћени националистичком помамом, а и због тога што то омогућава долажење до лаког публицитета и популарности, до проглашавања за истакнутог и угледног „историчара“ и слично. Озбиљан историчар неће упасти у такву замку.

Сва га оспоравања изазвана политичким, идејним, вјерским или националним мотивима, могу код историчара изазвати емоције, што је разумљиво. Али научник не смије реаговати емоцијама, већ хладнокрвно аргументима и смиреном анализом.

Најзад, желио бих да укажем на још једно огрешење када се прилази оцјењивању историјских догађаја и историјских поступака уопште, па и оних везаних за 13-јулски устанак и НОБ. Често се на те догађаје гледа са неког аспектно-хуманистичког становишта или са данашњих позиција. Тиме се чини огрешење према једном основном методолошком принципу којим се мора руководити историјска наука, а то је конкретно-историјски приступ, што значи да се о догађајима и покретима не може судити а да се не води рачуна о условима мјеста и времена када су се дешавали, јер аршини једног времена и историјске ситуације не могу важити за друго различито вријеме и ситуацију.

О том принципу не воде рачуна и они који о историјским личностима и догађајима у прошлости суде на основу поступака тих личности и на основу догађаја у једном другом, много каснијем и различитом историјском периоду. То је исто као када би о једном спортском тиму и његовим играчима, који је у једној такмичарској сезони добио све утакмице, осим посљедње, судили само на основу те изгубљене игре и закључили да је тим увијек био слаб и неуспјешан. А управо тако неки данас поступају када је у питању НОБ, јер о њој суде на основу политичких, привредних и других слабости и промашаја у послеријатном развоју наше земље. Зашто су личности које данас гријеше морале увијек гријешити? Или, зашто личности које у једном историјском периоду добро раде, морају увијек добро радити? Зашто није могуће да личности које су успјешне у одређеним историјским условима то више нијесу у измијењеним условима. Познато је да историчари често у појединим историјским раздобљима, као

и у владавини појединих владара, уочавају различите периоде, оцјењујући једне позитивно а друге негативно. Дакле, историјским личностима, покретима и догађајима треба конкретно-историјски прилазити, не доносити суд о њиховим дјелима у прошлим периодима на основу суда о њиховом дјелу у неком каснијем, историјски различитом периоду. О тај принцип се не оглушују толико историчари колико они други „судије“ и „тумачи“ историје, које сријећемо у редовима политичара, публициста, новинара, књижевника и других. Треба само прелистати наше новине па се у то увјерити.

Отварајући овај научни скуп ја сам желио да још једном скренем пажњу на наведене принципе, о којима сваки озбиљан историчар мора водити рачуна ако жели да се успјешно бави проблематиком која је на дневном реду овог нашег скупа. Ја сам увјерен да ће радови који ће овдје бити прочитани потврдити напријед наведене судове. Захваљујући управо таквом приступу, увјерен сам и да ће ти радови још једном, али сада потпуније и дубље, потврдити историјску величину и значај догађаја поводом чијег 50-годишњег јубилеја ми и одржавамо овај скуп. И не само то. Они ће показати да је 13-јулски устанак логичан слијед и наставак наше историје, да се 13. јула 1941. године није ништа десило што се, у већим или мањим размјерама, није дешавало на овим просторима, на којима нијесу случајно никли Његошеви стихови: „Младо жито навијај класове, пређе рока дошла ти је жетва“. Да, на овим просторима честе су биле жетве младих глава, које су се дизале у борби за слободу. Једна таква жњетва почела је и 13-јулским устанком. Наша младост 1941. године није прихватила „право на прилагођавање ситуацији, право на маневрисање“ (Ђуретић), како то један историчар данас жели да правда издају. И онда и данас има оних који су сматрали и сматрају да није требало дизати устанак, јер ће то много коштати, а и коштало је, црногорски народ. Али они који су се 1941. године дигли на устанак били су насљедници оних за које слобода нема цијене. У противном не би било наше историје, односно то би била историја робова. И ми се с правом поносимо што наша историја није била историја робова, него историја слободара. Зато је и 13-јулски устанак предмет нашег поноса, а то ће бити и оних који ће доћи послије нас, без обзира што неће бити мали број и оних који ће се, руковођени идејно-политичким разлозима, трудити да потамне његов сјај. Али сјај историјских догађаја, у крајњој линији, не може потамнити и угасити се. Напротив, што вријеме више одмиче, њихов сјај постаје све јачи и јачи. Наши реферати и дискусија, ослобођени свих предрасуда, то ће јасно потврдити. Зато ја захваљујем свима вама што сте се одазвали нашем позиву да учинимо још један заједнички напор који од нас тражи наука, којој ми служимо.

Dimitrije Dimo Vujović

CERTAIN PROBLEMS ABOUT INVESTIGATIONS OF MONTENEGRIN
PEOPLE THE 13th JUL'Y REBELLION

S u m m a r y

On the subject of the 13th July's rebellion historiography has until now done enough in treatment of so-called »event history«, on establishing of the facts and on reconstructing of the events. It is only the first step because »historian is not a collector of facts, his job is to do a reality comprehensible«! Because he must take next step consisting of generalization, drawing synthesis, establishing certain constants which illustrate more clearly historical events, get to the heart of a problem, establish their meaning and place an event in historical movement of people and society. We have yet conditions to attain it: a) considerably established facts and reconstructio-
nal events; b) sufficient historical distance and c) there is a great number of historians with developed critical mind and in great extent free o ideo-
logical limits and loads.

Although occurrences of desirable history writings were frequent by the conqueror position, methodologically and scientifically is not acceptable to reject all writings concerning 13th July's rebellion and following period.

That is a new wave in the access of ideological and daily political justification of historical past... A historian need not to be a lawyer of any movement, even if he belongs himself to someone. He must be concious and objective judge and interpreter.

It is not acceptable to judge historical events according to the political forces by which these events were moved and operated. They are judged by their real historical results.

When The Second World War is under discussion the events and movements have to be judged on the base of how much they helped or hindered to Antifascist Coalition victory over Axis Powers.

It is not possible to judge historical events and movements only on the base of errors and black points what tendency is present now, because in that way a complete historical truth and objective picture of historical past.

We live in a society with diferent political opinions, but without plu-
rality of scientific truths.

Nationalistic extremity presents a great noose for historical science. Nationalistic access to the historical events presents the most vulgar history used in daily-political goals.

Today, another basic methodological principle as an access concretely-historical is offended.

It's not allowed to judge events and movements without considering the conditions of place and time when happened, because standards for some time and historical situations can't be valid for an another time and situation. Also, it is not allowed to judge the historical persons and events of the past on the base of their actions and on the base of the events in another much later and different historical time.

